

Csapda és fókusz

Jánosi Zoltán: *Ratkó József*

Magyar Művészeti Akadémia, 2016

Hézagpótló könyvet tett le a közelmúlt költészete iránt érdeklődők asztalára Jánosi Zoltán. Az irodalomtörténész arra vállalkozott, hogy monográfiában elemezze Ratkó József életművét, amelyet nem szakít ki az alkotó életrajzából. Sőt számos ponton megtalálja a biográfia és a művészi oeuvre összefüggéseit.

Jánosi nem először publikál a költőről: korábbi tanulmányait, esszéit *Kő alatti fény* című könyvében tette közzé 2005-ben. Azon alkotók közé tartozik, akik az irodalmat nem pusztán a szó művészetének tartják. Jobban mondva a szó művészetében azt keresik, ami az írást fölé emeli a hangokkal, betűkkel történő játéknak. Egész pályája annak a bizonyítéka, hogy számára az irodalom a nemzeti eszmélésnek semmivel nem helyettesíthető eleme. Munkásságában korán megtalálta azt a centrumot, amelyből figyelve beláthatta a honi literatúra, azon belül a költészet egészét. Ezt a fókuszpontot számára a népi írókkal, majd Móriczcal, Németh Lászlóval, Nagy Lászlóval, a Hetekkel és a Kilencekkel való foglalkozás, illetve a „bartóki modell” érvényre jutásának analízise jelentette. Az általa alkalmazott világtkép tartópillére az archaikum és a folklórihetés jelenléte a szemlélt életművekben (Nagy László, Csoóri Sándor, József Attila, Illyés Gyula, Tamási Áron, Tornai József, Nagy Gáspár, Kalász László, Kiss Anna, Serfőző Simon). Kutatásainak tengelyében annak felismerése és bizonyítása állt, miként lehetségesek összefüggések a „bartóki modell” és a latin-amerikai, illetve a perem-európai kisebbségi irodalmak között. Eröss Kinga a *Barbárok hangszerén* című kötete kapcsán írta: „maga a »bartóki modell« párhuzamba

állítható a világ távoli pontjain, leginkább a latin-amerikai irodalomban megjelenő szemléleti törekvésekkel. Ennek a szemléleti tágasságnak – amelynek birtokosa Jánosi Zoltán – legrokonszenvesebb eleme és legfontosabb jegye az, hogy irodalmunk jelentős életműveit és értékeit a kor ellenkező előjelű kihívásaival szemben is képes felmutatni és érvényre juttatni azáltal, hogy minden mellébeszélés nélkül, tiszta gondolatmenettel érvel és körültekintően következtet.” Nagy László, Illyés Gyula s a népi írók tevékenységének mélyreható vizsgálata vezette el ahhoz, hogy értéként kezelje a társadalom elesettjeiért szót emelő alkotókat. Ratkó József pályája iránti érdeklődésében nagy szerepet játszott, hogy az ő munkásságában koncentráltan találta meg mindazokat a jelenségeket, amelyek korábban is foglalkoztatták. Jánosi számára az „énekes, mindenese cselelédnek” elszegődő, lelencsorban felcseperező, számos hányattatás után végül Nagyikállóban meglepedő, s onnan a magyar költészet legnagyobbjai közé emelkedő lírikus irodalmi teljesítménye, illetve a kisemberek ügyében a hatalommal lépten-nyomon konfrontálódó személyiség küzdelmes sorsa olyan minőséget jelent, amelyben magasrendűen mutatódik fel az általa egyedül értékesnek tartott művészi modell.

Jánosi csaknem húsz esztendeje foglalkozik Ratkó lírájával. Nagy László mellett benne látja meg azt a költőt, aki verseiben úgy ad átfogó világmagyarázatot, hogy bennük a nemzeti történelem legjelentősebb sorskérdései harmonikusan fonódnak össze az alkotó személyiségének rejtett erőivel. Aki úgy integrálja művészetébe

az archaikus-balladás elemeket, hogy közben – a „bartóki szintézis” jegyében – a modern ember gyötrődéseit is képes megszólaltatni. Aki Nagykállóból úgy tekint rá a magyar világra, hogy évszázadok tapasztalatait tudja a József Attila-i teljességigény koordinátái közé transzponálni. Erről a sokáig mellőzött s egyes kritikusok által a hetvenes-nyolcvanas években is csak „vidéki” költőnek nevezett alkotóról írt monográfiát Jánosi Zoltán.

A nyolc nagy fejezetre osztott, több mint négyszáz oldalas könyvben – a sorozatcímhez hűen – végigkíséri választott „hőse” pályáját és művészetét: közel hajol Ratkó élete gondolkodást meghatározó eseményeihez, korszakaihoz és alakjaihoz. Ehhez nagy segítséget kap a költő biográfiját aprólékosan kidolgozó Babosi László műveitől. (Ratkó esetében indokoltnak látszik az életút egyes állomásainak alaposabb feltérképezése, hiszen az általa kamatoztatott líramodell hangsúlyozottan önéletrajzi indíttatású.) A monográfia első három fejezete részletesen taglalja a „nemzeti közönség valós problémái” iránti felfokozott érzékenységű költő útra indító élményeit, amelyek között a családi traumák, az apa, illetve az anya jelenléte s későbbi hiánya, a „lelencsors” hányódásai, a tiszadobi, a szegedi esztendők, a családalapítás, illetve az egyetemről való távozás, később pedig a munkahely-keresések sora, a gyermekek születése, a „mindennapi létküzdelem” s a berkeszi nevelőtanárokodás játszott kiemelkedő szerepet. Jánosi széles ecsetvonásokkal festi meg a „mélyről jövő s a perifériára szorított közösségekből konstruálódó emberség” fiatal képviselőjének arcélét, kifejezve abbéli meggyőződését, amely szerint Ratkó József – aki szüleinek harmadik gyermeke volt – önmítizálásának egyfelől (a legkisebbik fiú motívumát használva) bizonyos népmesei párhuzamokat kölcsönöz, másfelől sorsalakulását sikeresen mintázza rá József Attila életére. (Ezt a sorsazonosságot Ratkó számára a szegedi egyetemről történő kényszerű távozás csak megerősítette.) Az élvezetes stílusú fejeze-

tek irodalomtörténeti hozadéka nemcsak annak összegzése, hogyan alakult ki a *Félelem nélkül* és a *Fegyvertelenül* című kötet világa, s miképpen asszimilálódtak benne a korai József Attila-, Pilinszky-, és Kassák-hatások, hanem annak megírása, miként figyelték a költőt már az egyetemi esztendőik idején. Mindezek aprólékos ismertetése a „nem hivatásos olvasó” számára is számos korjelző tanulsággal szolgál. A szakmai befogadó viszont örül annak, hogy a kötet a gyökerekig hatolva keresi a Ratkó-oeuvre alakulásrendjének premisszáit.

Jánosi Zoltán a mesei világból is táplálkozó, a „versben lázadó”, a szegénységben magát megedző, konok pályakezdő Ratkó József arcélének felvázolásakor a fiatalemberben meglátja a Nagykállót „archimedesi pontként” megjelölő s a szabolcsi településről mindig elvágyó, ellenben homokjába mélyen belegyökerező, nagy formátumú alkotót. Láthatja is, hiszen az számtalan cikkben, interjúban, prózai írásba vallott a településhez s a tájhoz fűződő ambivalens viszonyáról. (Eme ambivalencia nem pusztán nehéz természetéből, hanem a küldetésességet vezérlő elvvé növesztő akarattal a világ zátonyain történő meg-megbicsaklásából fakad.) Követve életének állomásait s az azok köré épülő művészi pályaszakaszokat, Jánosi nagy fejezetet-fejezeteket szentel a nagykállói évtizedeknek, amikor Ratkó József kényszerűségből teszi „peremvidéki” lakóhelyét, s annak „tágasabb tájait” (Ovidius Tomijához hasonlítható módon) „fogadott földjévé”. (Idézi axiómává vált gondolatát: „Számomra a magyar történelem legmegrázóbb tanulsága, tanítása az, hogy mindenütt lehet élni. Mindenütt kell élni. Meg kell laknunk ezt a hazát. Meg kell művelnünk minden talpalatnyi földjét.”) Már csak azért is, mert az 1964-ben Nagykállóban megtelepedő költő csaknem haláláig ennek a városnak lett a lakója, s könyvtárának vezetője. S mivel életének nagy részét itt tölti, itt születnek legjelentősebb versei, itt veszíti el gyermekét, Attilát, s itt írja munkásságának esszenciális darabját, a *Segítség*

a királyt! című drámáját. A monográfia négyötöde ehhez a helységhez, illetve az itt világot teremtő életműhöz kapcsolódik. S bár Nagykovács – a monográfus értelmezésében – „világfókusz” válik, amely magába gyűjti a megélt és olvasás útján elsajátított emberi-politikai-művészi mindenségtapasztalatot, idővel az alkotónak mégiscsak gúzsba kötője lesz. Ezt az ambivalenciát jellemzi Jánosi a fókusz és a csapda modellel. (A kötet nagy erénye annak az életfűnek a felismerése-láttatása, amelyben a jelentős szociális érzékenységu, szenvedélyes igazságkereső, küldetéses költő útja a világfókusz, a csapda, a küldetés válsága, az újfajta művészi értelemkeresés, s a búcsú kulcskifejezések mentén írható le.) Meggyőzően bizonyítja, hogy Ratkó József, a „mintegy saját sorsa fölélő növesztett tudatos, racionális és programos költői és eszmei vállalás” poétájaként alkotja a periférián az élhetőbb világért kardoskodó verseit. Ebben a programban hangsúlyozott szerepet tulajdonít – elhelyezve őt kor- és sorstársai között – a népköltészeti és a Bartók-hatásoknak. Mindezek miatt emelhetők ki a monográfiának azon oldalai, amelyeken Jánosi alapos vizsgálatnak veti alá Ratkó vidékszemléletét, a „rontott hitű parasztokért” kiálló küldetésessége hűségét, a magyar falu kirívó perspektívatlanságát megélt s ezért ez ellen szavát felemelő, tapasztalatait megőrző szociografikus tájversekbe transzponáló lírai termését. Nem kevésbé jelentősök azok a lapok, amelyeken a monográfus a Hetek költői csoportosulás poétikai törekvései között mutatja fel a ratkói megoldások érvényességét, s amelyeken az alakuló életmű szemléletét-nyelvét befolyásoló Nagy László- és Bartók-inspirációkat elemzi, kiemelve: Bartók hatása nem pusztán „gyakorlati poétikai”, hanem „elméleti kihívásként is jelentkezett számára”. (E fejezet elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy később megértse az olvasóval: „A Ratkó-költészet bartóki jellegű folklórösztönöztségét, amely a dalon, a mesén és a balladán kívül regösénekelemeket, gyer-

mekjátékokat, varázssének-, bájolásmozzanatokat, panaszdalokat, siratókat, ráolvasásokat és más kevésbé ismert vagy rejtettebb népi szövegeket is szervesen épít be a könnyebben felismerhető népdalok, mondaallúziók, mesemotívumok mellett a művekbe, átfogóan, az egész életműkaraktert jellemezve is a »balladás« jelzővel szokás illetni.”)

A könyv ötödik-hatodik fejezetét képezik a „bartóki” modell jegyében fogant művek értelmezései. (A Ratkó-líra korai, illetve korábbi szakaszának áttekintésekor Jánosi nemcsak elemzi, hanem tematikai csoportokat elkülönítve rendszerezi az egyes darabokat, megmutatva az ars poetica természetű, a háborúellenes, a család-ábrázoló, a társadalomkritikus műveket, a portréverseket s önportrékat, továbbá a történelelemelő és halottas, valamint a „bartóki” modell irányába mutató, folklórintegráló alkotásokat.) A Jánosi-konceptió gerincét a balladának s alakváltozatainak megjelenése jelenti a ratkói életműben. A kötet elmélyült alfejezetekben értelmezi a Déva-motívum kiteljesedését, felmutatva a műfaj metamorfózisát, gazdagodását és teherbíró-képességét: azt, miképpen alkalmas Déva a nemzeti válság tükrözésére. Különös hangsúlyt fektet a *Minket nem kérdezett, a Déva, A kő alól, a Térdig kővé* mellett „a Déva-szindrómával is összekötetésben álló halottmítosz” értelmezésére. A monográfus az árnyalt elemzéseken túlmenően jól érzékelhetően láttatja a Déva-modell átalakulását, amely egyben a „világfókusz” csapdává, kelepccévá válását, a küldetésesség válságát s a szociografikus tájvers megerősödését is jelenti.

A monográfia legszebb lapjain az élvezhető értekező stílust alkalmazó, tág horizontú irodalomtudós és a lírizált nyelvet használó esszéista egyaránt jelen van, s a kiemelt lényeglátó képessége, tárgya iránti odaadása, szemléleti gazdagsága a *Déva, a Törvénytelen halottaim, a Halott halottaim, vagy a Segítsd a királyt!* analízisében mutatkozik meg leginkább. A vizsgált életmű legapróbb részleteinek, összefüggéseinek,

s ezek tágabb koordináták közötti elhelyezésének igénye éppúgy feszíti, mint a kor- és korszakértelmezések egymást erősítő-kioltó hatásának vizsgálata.

Az irodalomtörténész érdeklődésének centrumában a lírai életmű áll, annak belső törvényeit keresve azonban felhasználja a szerző prózai írásainak, interjúinak, vázlatainak, leveleinek tanulságait is. (Külön fejezetet szentel a *Hangsúlyt* szerkesztő, a határainkon túli magyarokért szavát felemelő költőnek s a műfordítónak is.) Az alkotói válság és a személyes tragédia által egyaránt sújtott szerző pályájának végén a *Segítsd a királyt!* című drámát az életmű nagy szintézisének tartja, hiszen az „az újszerű Antigoné-fordítás és a Kreón mellett” a Ratkóban korábban „mozgó gondolati és stiláris erővonalakat lényegszerűen” fogja egybe. Jánosi a darabot irodalmi s nem színházi alkotásként szemléli, megállapítván: a mű „a magyarságnak a honfoglalástól az önmaga jelenéig tartó történelmi útját a megmaradás igénye felől, Szent István alakja köré sűrítve értelmezi. [az író] Személyes fájdalmainak drámái helyzete és a nemzetsors topologikus jellegű történelmi átvilágítása katartikusan fonódik egymásba” a műben, amelynek értékét a történelmi számvetés gondolati erejében, illetve a nyelvben fedezi fel: „Drámái jambusokba fogott archaikus beszédében a folklórövezetek rendkívül gazdag rétegeit, a gyermekjátékszövegeket, regöléseket, siratóénekeket, mondákat, ősvalláselemeket, mítosztrédékeket, a sámánizmus rituális és verbális kellékeit, sőt a népi gyógyászatot is mondanivalójának a közösségi elveket megfogalmazó szolgálatába állítja.”

A monográfia specifikuma a „sajátos, himnikus színezetű, hangsúlyozottan poetikus elemző beszédmód” (Soltész Márton), amelynek birtokában Jánosi (aki *A zuhanás káprázata* címmel maga is adott ki verseskötetet 1995-ben) a ratkói életmű belső törvényeit képes metaforikus nyelven megközelíteni. A Déva-szindróma elhalásával párhuzamosan megjelenő új balladatémák kapcsán például azt mondja: „Az

új balladaelemek baljós, kísérteties, véres képei és különös figurái [...] egytől egyig az eszméjében és motívumában összerogyott Dévavár-komplexum füstölgő romjai közül tántorognak elő.” Vagy a kelep-cévé váló magyar vidék „mélybe húzó” konok erőt emlegetve írja: „A hetvenes évek végétől (sőt helyenként már jóval korábban is) baljós jelek kezdenek mutatkozni a Ratkótól szétfeszített csapda helyén létrejött világfókusz egén: a bilincsből ötvözött ékszeres fényeín rozsdafoltok mutatkoznak.” Jánosi Zoltán pályája során mindig is az „olvasható” irodalomtörténet-írás és kritika híve volt: mostani munkája is ezt az esszéizáló és a tudományos megközelítés elegyét kínáló attitűdöt tükrözi.

Rövid életrajzzal, bibliográfiával és képmelléklettel gazdagított, Függelék tartalmazó könyvének vitathatatlan értéke, hogy emberközébe hozza Ratkó Józsefet. Úgy állítja reflektorfénybe alakját (akinek legfontosabb célja részint „a táj és az emberi környezet értéktartalmának felmutatása volt a hatalomtól egyoldalúan irányított korban és irodalomban, részint pedig önmaga tántoríthatatlan magatartása a haza periferikus megvédelmezésében”), hogy – miközben megmutatja a „közéleti” költőt, a szegények ügyének képviselőjét, az olvasótábori mozgalom elindítóját és organizátorát, a *Hangsúly* rádiós folyóirat életben tartóját, aközben – mélyrétegeiben feltárja a nemzet és történelem legégetőbb kérdéseit a hatvanas-hetvenes években kivételes bátorsággal s esztétikai rétegezettséggel a „bartóki” szintézis jegyében létrehozott lírai életművet. Jánosi monográfiája meggyőzi olvasóját arról, hogy Ratkó József, aki nem tartozik ma a kanonizált szerzők közé, munkásságával a XX. század második felének Nagy László, Juhász Ferenc, Pilinszky János melletti legmarkánsabb, a népköltészet, a archaikum világából táplálkozó költője. „Ratkónak – írja a szerző – a folklór sokszínű szálaival átszőtt költészetében egy mélyről jövő demokratikus népiség áll szemben egy nép-

ellenes diktatúra deklarált pszeudonépiségével, politikai s kulturális erőivel [...] művészi és emberi keménysége mögött tehát a folklór jelennel szembesítő, hosszú távú univerzális tapasztalata is ott áll, sőt e költőiséget meghatározó funkciót kap.”

Teljesítménye, amelyben szinte szétbogarhatatlanul összefonódott a szegényekért perlő küldetés-ethosz a költészet mélyseges mély kútjából merítő nyelvteremtő szándékkal, megérdemli az utókor értő figyelmét.

Karádi Zsolt

Gerzson Pál: Swedenborg (diófapác, papír)

KARÁDI ZSOLT (1956) főiskolai tanár, kritikus. Utóbbi könyve: *Sorsok és századok* (2017).